

О. О. Туришева,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ

МОРФОЛОГІЧНИЙ КРИТЕРІЙ У ВИДІЛЕННІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті описано основні принципи застосування морфологічного критерію у класифікації частин мови. На прикладах частиномовних класифікацій представлено переваги та недоліки його використання як провідного критерію класифікації частин мови.

Ключові слова: частини мови, критерії класифікації, морфологічний критерій.

В статье описано основные принципы применения морфологического критерия для классификации частей речи. На примерах частеречных классификаций представлено преимущества и недостатки его использования в качестве ведущего критерия классификации частей речи.

Ключевые слова: части речи, критерии классификации, морфологический критерий.

This thesis describes the principle of morphological classification of parts of speech. The advantages and disadvantages of its use as a main criterion of classification of parts of speech are presented on the examples of various classifications.

Key words: parts of speech, criteria of classification, morphological criterion.

Представлена стаття відкриває низку публікацій, присвячених детальному розгляду основних критеріїв виділення частин мови: морфологічному, синтаксичному та семантичному. На перший погляд це питання може здатися всебічно та ґрунтовно дослідженим, але різноплановість існуючих підходів до класифікації частин мови знову привертає до себе увагу дослідників. Так, використання різних критеріїв частиномовної класифікації (наприклад, морфологічний – Г. Глінц, П. Гальман, семантичний – В. Юнг, Е. Гентшель та Г. Вейдт, синтаксичний – Г. Гельбіг та Й. Буша, У. Енгель) призводить до абсолютно різних результатів: кількість частин мови у Глінца – 5, у Енгеля – 16, у Бергенгольц/Шадер – 51 і т. п.

Крім цього, нові наукові парадигми, новітні напрямки досліджень, спонукають до розгляду, здавалось би, відомих та фундаментально опрацьованих питань під новим кутом зору. А неоднозначність та суперечливість результатів таких досліджень автоматично надає проблемі класифікації частин мови гриф «актуальності».

Метою публікації є опис основних принципів застосування морфологічного критерію у виділенні та класифікації частин мови, а також встановлення переваг та недоліків у його використанні як провідного критерію класифікації частин мови.

Загальні принципи застосування морфологічного критерію у виділенні частин мови у різних граматистів суттєво не відрізняються, тому для їх опису та аналізу достатньо навести кілька класифікацій, які допоможуть описати та унаочнити ці принципи. З огляду на обмежений обсяг публікації далі пропонується детальна характеристика двох найбільш відомих класифікацій частин мови (на матеріалі німецької мови), визначальним для яких є застосування морфологічного критерію. Така характеристика видається нам достатньою для того, щоб мати змогу зробити об'єктивні висновки.

Автори **Duden-Grammatik** 2009 (під ред. К. Кункель-Разум та Ф. Мюнцберг) розрізняють лексичні та синтаксичні частини мови. Перші є предметом вчення про слово (Wortlehre), тобто морфології, а другі – вчення про речення (Satzlehre), тобто синтаксису.

В межах лексичних частин мови (lexikalische Wortarten) або класів лексем (Lexemklassen) представлено такі **п'ять частин мови**: дієслово (дієвідмінювання за особою, числом, зміна за часовими формами, способами, станами), іменник (відмінювання за числом, відмінком; має фіксований рід), прикметник (семантично обмежена компаратив, відмінювання за родом, числом, відмінком), артикл/займенник (відмінювання за особою (частково), числом, родом, відмінком) та нефлективні (незмінні) частини мови (прислівник, частка, прийменник, юнктор) [1, с. 132–133]. В основу цієї класифікації покладено **морфологічний** критерій.

Далі П. Гальман (автор підрозділів «Was ist ein Wort?», «Grammatische Proben», «Die flektierbaren Wortarten» (крім «Das Verb»), «Der Satz») наголошує на тому, що: «Man kann auch den einzelnen Flexionsformen (syntaktischen Wörtern) von Lexemen eine Wortart zuschreiben; man spricht dann von der syntaktischen Wortart» [1, с. 133]. При цьому він зазначає, що зазвичай приналежність до певної частини мови лексичного та синтаксичного слова співпадає.

Як виключення наводиться приклад *der bellende Hund*, де *bellend* характеризується як «ад'єктивно вжита вербальна форма» (adjektivisch gebrauchte Verbform) [1, с. 134]. Таке визначення жодним чином не дає нам відповідь на питання, до якої ж частини мови належить *bellend* – дієслова чи прикметника. Також незрозумілою залишається частиномовна приналежність *Neue* у фразі *der Neue* – субстантивна форма іменника (substantivische Adjektivform) [1, с. 134], тобто як лексична частина мови – це прикметник (тому що відмінюється як прикметник), а як синтаксична – є ядром номінальної фрази, а, отже, іменником.

Беручи за основу морфологічний критерій, П. Гальман вбачає необхідність застосування синтаксичного критерію для виокремлення підтипів в межах двох частин мови: артиклів/займенників та незмінних частин мови. Тобто в межах двох зазначених лексичних частин мови можна виділити **синтаксичні** частини мови, при цьому в залежності від контексту деякі форми можуть належати до різних синтаксичних частин мови [1, с. 134]:

(1) *Interrogativpronomen*: **Was** hat Anna vor?

Relativpronomen: Ich schrieb mir auf, **was** mir noch fehlte.

Indefinitpronomen: Otto hat noch was zu erledigen.

(2) Subjunktion: *Während du das Geschirr abwäschst, kontrolliere ich, ob der Fernseher noch funktioniert.*

Präposition: Während des Sommers herrscht hier feuchtes, aber nicht allzu warmes Wetter vor.

(3) Adverb: Damit ist sie zufrieden.

Subjunktion: ..., damit sie zufrieden ist.

Частиномовна омонімія стосується, як показано на прикладах, і змінних і незмінних частин мови. Ця проблема є досить важливою, для когось навіть принциповою, адже її вирішення уможливить створення більш уніфікованої та позбавленої такої кількості винятків класифікації. Важливим кроком на шляху до розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, може стати розмежування ядра, периферії та всіх можливих винятків в рамках кожної частини мови.

Щодо критеріїв визначення незмінних частин мови, то професор Дамаріс Нюблінг (авторка підрозділу «Die nicht flektierbaren Wortarten») зазначає, що найважливіший класифікаційний критерій полягає у функціях, які вони виконують. Тобто на перше місце виступає **синтаксичний критерій**, який пропонується деталізувати таким чином: позиція в реченні; здатність бути членом речення; здатність мати керування; здатність з'єднувати речення; можливість опущення без втрати граматичної коректності всього речення [1, с. 567].

Таким чином, Duden-Grammatik при визначенні частин мови керується двома принципами: спочатку встановлюється приналежність слова до однієї з п'яти лексичних частин мови (лексичного класу), а потім, якщо слово належить до класу артиклів/займенників або незмінних частин мови, визначається його підтип – синтаксична частина мови.

Загалом представлена в Duden-Grammatik класифікація частин мови має такий схематичний вигляд:

Wortklassen (Lexemklassen)

I. veränderbar (flektierbar):

1) nach Tempus (konjugierbar): **Verb (1)**

2) nach Kasus (deklinierbar):

2. 1) mit festem Genus: **Substantiv (2)**

2. 2) mit variablem Genus:

2. 2. 1) steigerbar (komparierbar): **Adjektiv (3)**

2. 2. 2) nicht steigerbar: **Pronomen (4)** (als Pronomen und als Artikelwort)

II. unveränderbar (nicht flektierbar): Nichtflektierbare (5).

Оригінальну класифікацію частин мови, відому як «Fünf-Wortarten-Lehre», запропонував швейцарський мовознавець **Ганс Глінц**. Вона базується виключно на **формальних критеріях** (критерій змінності / незмінності та виду флексії), як одиниця класифікації розглядається **лексема**. Класифікація представлена у вигляді схеми [у 2, с. 24]:

Wörter (Lexeme)

I. flektierbar

1) konjugierbar (insbesondere Tempus): **Verb (1)**

2) deklinierbar (insbesondere Kasus)

2. 1) festes Genus: **Nomen/Substantiv (2)**

2. 2) variables Genus

2. 2. 1) steigerbar, 2 Flexionsreihen: **Adjektiv (3)**

2. 2. 2) nicht steigerbar, 1 Flexionsreihe: **Begleiter oder Stellvertreter (4)** (Artikel oder Pronomen)

II. nicht flektierbar: Partikel (5).

Відповідно до представленої схеми первинним є критерій змінності / незмінності, вторинним критерій виду флексії. Далі автор субкласифікує **частки**, до яких відносить прийменники, сполучники, вигук та прислівники, та **займенники / артиклі**, які охоплюють 10 підтипів: означений артикль, неозначений артикль, означені числові займенники, особові займенники, зворотні займенники, відносні займенники, присвійні займенники,казівні займенники, неозначені займенники, питальні займенники.

Насправді, виключно морфологічною класифікацію Г. Глінца не можна назвати, адже для виділення субкласів він використовує частково семантичний та синтаксичний критерії, пояснюючи, наприклад, що допоміжні дієслова слугують для утворення часових форм, модальні – для зміни висловлювання, конкретні іменники позначають предмети, а абстрактні – думки [у 2, с. 24].

На жаль, система класифікації Г. Глінца не може чітко визначити приналежність окремих лексем до певної частини мови. Так, відповідно до поданої схеми **прикметник stumm** насправді є **супровідним** словом, а такі слова, як, наприклад, *etwas, man, alles* – **частками**, а не **займенниками**. Крім цього, представлена класифікація ускладнює подальшу більш детальну диференціацію часток, які представляють досить розгалужену систему слів різних класів: *por., gestern, bestimmt, weil, während, an, also, bestimmt, oh!, pfui!* – всі належать до однієї частини мови.

Питання приналежності прислівників до групи незмінних частин мови також є спірним, адже в німецькій мові існують прислівники, які підлягають компарації, наприклад, *bald – eher – am ehesten, oft – öfter – am öftesten*. Ще Л. В. Щерба зазначав, що: «Отнодь не следует считать признаком служебных слов их неизменяемость, так как некоторые служебные слова изменяются ...» [3]. Якщо мовознавці спромоглися виділити в рамках числівника «Zahladjektiv», «Zahlpronomen», «Zahlsubstantiv» та «Zahladverb», нівелювавши при цьому саму частину мови «числівник», чому ж тоді не можна зробити теж саме з прислівником. Хоча варто відзначити, що така практика, по-перше, може мати негативні наслідки, а по-друге, не є можливою при застосуванні морфологічного критерію.

Отже, зважаючи на викладене вище, до основних недоліків використання морфологічного критерію як провідного можна віднести: велику кількість спірних моментів, недостатність по відношенню до нефлексивних слів, неможливість подолання частиномовної омонімії. Останнє більше стосується не самого критерію, а використання лексеми як класифікаційної одиниці. Лексема є незручною для класифікації, тому що вимагає численних роз'яснень та посилань на синтаксичні можливості використання. Це, до речі, стосується не лише проблеми розпізнавання частиномовних омонімів, а і розмежування прикметників та прислівників.

Безперечно морфологічний критерій має ряд суттєвих переваг. На наш погляд, найсуттєвішим аргументом, який свідчить на користь застосування саме морфологічного критерію, є формалізованість, простота побудови та логічність використання, що, в свою чергу, робить його актуальним для процесу викладання головним чином для тих, хто вивчає мову як іноземну (особливо в тих випадках, коли частиномовна система рідної та іноземної мови суттєво відрізняються).

Морфологічний критерій як такий заслуговує на увагу і не може нехтуватися при визначенні певних класів слів, але, зважаючи на викладені вище аргументи, він не може бути провідним. Адже, якщо навіть для «синтетично-аналітичної» (індекс синтетичності становить від 1,9 до 2,11) німецької мови він не завжди є релевантним, то як тоді його використовувати в рамках аналітичних мов.

Література:

1. Duden – Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch; / hrsg. von der Dudenredaktion. [Red. Bearb. : Kathrin Kunkel-Razum... Autoren: Peter Eisenberg...]. – 8., überarb. Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2009. – 1343 S.
2. Ramers K.-H. Einführung in die Syntax / Karl-Heinz Ramers. – 2. Auflage. – Paderborn : Wilhelm Fink Verlag, 2007. – 147 S.
3. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке // Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 432 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://superlinguist.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=356:2010-09-10-08-48-45&catid=2:2009-11-23-13-32-25&Itemid=5#index